

Федоренко Т. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING OF INHERITANCE AFTER TESTAMENT

У статті розкривається і обґрунтовається значення інституту спадкового права. Проводиться аналіз норм вітчизняного законодавства у сфері спадкування за заповітом стосовно врегулювання форми заповіту, віку, з досягненням якого пов'язана можливість його складання. Досліджуються прогалини в законодавчому врегулюванні цих питань у національному законодавстві та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: спадкове право, спадкування за заповітом, спадщина, заповіт, право на складання заповіту, заповідач, спадкоємець.

В статье раскрывается и обосновывается значение института наследственного права. Проводится анализ норм отечественного законодательства в сфере наследования по завещанию относительно урегулирования формы завещания, возраста, с достижением которого связана возможность его составления. Исследуются пробелы в законодательном регулировании этих вопросов в национальном законодательстве и предлагаются пути их разрешения.

Ключевые слова: наследственное право, наследование по завещанию, наследство, завещание, право на составление завещания, завещатель, наследник.

The article reveals and substantiates the importance of the Institute of succession. The analysis of the norms of national legislative regulation of forms testaments, the age, the achievement of which related to the possibility of folding testaments. Explores the gaps in the legislation governing these issues in the national legislation and suggests ways to resolve them.

Key words: inheritance law, testamentary succession, testament, right of making testament, testator, heir.

Постановка проблеми. Сьогодні надзвичайно важливим для всіх є обговорення проблем щодо формування спадкових правовідносин в Україні, а також впровадження здатних забезпечити демократію та верховенство права реформ. Спадкове право є сукупністю правових норм, що встановлюють порядок переходу прав та обов'язків померлої особи за правом спадкування до однієї або кількох осіб. Після смерті людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав та обов'язків, переживає її.

Саме спадкування є одним із найбільш важливих питань у юридичній галузі і залишається в центрі уваги суспільства та держави, кожного громадянина загалом. Адже рано чи пізно з цією проблемою стикається більшість людей. Фактично кожна людина за життя стає спадкоємцем і приречена стати спадковавцем після своєї смерті. Саме тому його вважають найдавнішим інститутом права, який був і є актуальним з огляду на потребу в його дослідженні, розвитку та вдосконаленні, адже він регулює майнові інтереси громадян та їх сімей.

Спадкове право України та більшості іноземних держав ґрунтуються на поєднанні двох основоположних принципів: свободи заповіту й охорони інтересів сім'ї, що відповідає першим двом підставам спадкування – за заповітом та за законом. Спадкування за заповітом відіграє провідну роль, оскільки надає можливість власнику на свій розсуд розпорядитися майном у разі смерті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми спадкування приділялась чимала

увага з боку українських учених у галузі цивільного права, як-от І. Жилінкова, М. Дякович, В. Васильченко, С. Фурса, Є. Фурса, Ю. Заїка, О. Кармаза, Є. Рябоконь, Є. Харитонов, В. Чуйкова, Л. Шевчук та ін. Проте зазначеними авторами досліджувались або лише окремі питання спадкового права, або коментувалися відповідні норми Цивільного кодексу України. Тому, незважаючи на важливість інституту спадкування, сьогодні досить мало публікацій присвячених саме актуальним проблемам правового регулювання спадкування за заповітом.

Мета статті полягає у дослідженні актуальних питань правового регулювання спадкування за заповітом у теперішніх умовах функціонування цивілістичної науки, законодавчого врегулювання форми заповіту, віку, з яким законодавство пов'язує право на складання заповіту, а також у висуненні конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України стосовно цього виду спадкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут спадкового права в усіх правових системах – як стародавніх, так і сучасних – є одним із найважливіших. Його значимість обумовлюється тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Майно, що залишається після смерті власника, кому воно має перейти і в якому порядку та обсязі – всі ці проблеми спадкового права з найдавніших часів і до нашого часу залишаються в центрі уваги суспільства та держави загалом. Важливим сьогодні є питання охорони інтересів спадковавця, виконання його останньої волі.

Згідно із законодавством України правоздана особа має право визначити долю майна у разі своєї смерті. Це право за своїм змістом є одним із способів здійснення власником свого права на розпорядження належним йому майном. Розпорядиться майном у разі смерті можна лише шляхом складення заповіту.

Відповідно до ст. 1233 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) заповітом є особисте розпорядження фізичної особи у разі її смерті [1]. Право на заповіт здійснюється особисто, а отже спадщина за заповітом через представника не може бути заповідана. Спадковавець має право заповісти власне майно будь-яким учасникам цивільно-правових відносин. Спадкоємцями за заповітом можуть бути: фізичні особи, юридичні особи, інші учасники цивільно-правових відносин (ст. 1222 ЦК України).

Дозволивши фізичній особі складати заповіт, законодавець при цьому зобов'язав її дотримуватись норм діючого законодавства, обмежуючи тим самим її волю під час вирішення питань, пов'язаних з визначенням осіб, до яких можуть перейти належній йому майнові та деякі немайнові права у випадку своєї смерті.

Тому спадкування за заповітом в об'єктивному розумінні можна визначити як складову частину цивільно-правового інституту «спадкове право», норми якої регулюють відносини, що виникають у разі укладання фізичною особою належним чином оформленого правочину щодо зміни встановленого законом порядку переходу до інших осіб належного її майна або вирішення долі інших належних її благ у разі своєї смерті [2, с. 768].

Але незважаючи на обмеження прав фізичної особи під час укладання нею заповіту, закон надає їй широкі можливості в процесі вирішення питань наступного правонаступництва. Інакше кажучи, у неї є широкі можливості щодо вибору майбутніх спадкоємців, визначення майна, яке буде складати спадщину тощо. Отже, за допомогою заповіту фізична особа може вирішувати питання майбутнього переходу її майна до інших осіб, втілюючи таким чином в життя своє суб'єктивне право власника.

В основі заповіту лежить певна дія, яка може бути представлена однією або кількома особами, наприклад, заповіт подружжя. Тому незалежно від того, скільки осіб беруть участь в укладанні заповіту, він є одностороннім правочином, хоча сам по собі передбачених наслідків не породжує.

Незважаючи на особливості заповіту як правочину, на нього розповсюджуються загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину (ст. 203 ЦК України).

Відповідно до ст. 1247 ЦК України заповіт складається в письмовій формі із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до вимог ЦК України (ст. 207). Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними в законі. Заповіти також підлягають державній реєстрації у Спадковому реє-

стрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [1].

Законодавець надає можливість складення заповіту лише особам, які мають повну цивільну дієздатність, тобто досягли вісімнадцяти років, тим самим позбавивши можливості осіб, які набули цивільну дієздатність, але не відповідають віковому критерію, права на складення заповіту [3]. Так як заповіт є правочином, то, на нашу думку, укладати правочин мають право не тільки повнолітні особи, а й ті, кому хоч і не виповнилося 18 років, але їм була надана повна цивільна дієздатність.

Наразі немає єдиного підходу науковців стосовно цього питання. Наприклад, І.В. Жилінкова зауважувала, що якщо неповнолітня особа має право розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, то саме передача зазначеного майна за заповітом є одним із способів такого розпорядження [4, с. 23]. Ми вважаємо, що це питання все-таки є суперечливим, оскільки неповнолітні мають право розпоряджатися своїм майном, але позбавлені права складання заповіту.

Тому юридичне визначення факту повної цивільної дієздатності особи як способу реалізації свого суб'єктивного права у відносинах спадкування за заповітом викликає сумніви щодо абсолютної вірності регламентації положення цієї норми. Основним тут має вважатися здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, оскільки вік не завжди є адекватним поведінці особи.

Так як заповіт підлягає нотаріальному посвідченню, то однією з центральних практичних проблем same посвідчення заповітів є відсутність у нотаріуса можливості встановити обсяг цивільної дієздатності повнолітньої фізичної особи. Проблема викликана відсутністю уніфікованого реєстру судових рішень про визнання осіб недієздатними та обмежено дієздатними. Тому навіть нотаріальне посвідчення заповіту аж ніяк не гарантує неможливості визнання його в подальшому недійсним внаслідок укладення його особою з недостатнім обсягом цивільної дієздатності.

Ще однією проблемою щодо спадкування за заповітом є заповіт з умовою. К. Сойєр зазначає, що в заповіті з умовою проблеми створює не лише визначення правомірності чи неправомірності тієї чи іншої умови, що міститься у тексті заповіту, але й встановлення того, чи є обставини, щодо яких висловив свою волю померлий, умовою, залежно від якої ставиться прийняття спадщини спадкоємцем або простим побажанням заповідача. Саме такий нюанс може кардинально змінити долю спадкоємців як у кращу, так і в гіршу сторону. Тому в цьому разі потрібно, щоб заповідач не лише вказував свою волю в заповіті, а й обґрунтovував її та чітко зазначав своє побажання і те, що він хоче, щоб це було реалізовано, а не сприймалося як побажання на майбутнє [5, с. 45].

Що стосується секретних заповітів, то вони також мають свої особливості щодо їх посвідчення. Найбільш істотною особливістю є та, що нотаріус

посвідчує секретний заповіт без ознайомлення з його змістом. До того ж нотаріус повинен роз'яснити заповідачу, що текст заповіту має бути викладений таким чином, щоб розпорядження заповідача не викликало певних неясностей чи суперечностей після відкриття спадщини.

Посвідчуючи таким чином секретний заповіт, нотаріус діє всупереч вимог ст. 47 Закону України «Про нотаріат», згідно з якою для вчинення нотаріальних дій не приймаються документи, що не відповідають вимогам законодавства або містять відомості, які принижують честь, гідність та ділову репутацію юридичної особи і мають підчистки або дописки, закреслені слова чи інші незастережені виправлення, документи, текст яких неможливо прочитати, а також документи написані олівцем [6]. Звичайно, зазначені недоліки можуть бути притаманні секретному заповіту, вкладеному в конверт заповідачем, а роз'яснення нотаріуса про дотримання вимог щодо тексту заповіту можуть бути і несприйняті заповідачем.

Отже, насправді в Україні, як і в деяких інших країнах, нотаріус не посвідчує секретний заповіт, а посвідчує лише підпис особи на конверті, зі слів якої можна уявити, що там знаходиться заповіт. Це дає підстави погодитись з висновком Ю.О. Заїки про те, що секретний заповіт укладається у простій письмової формі, оскільки заповідач сам його складає і особисто підписує [7, с. 215]. Таким чином законодавець фактично легалізує просту письмову форму заповіту.

Також в юридичній літературі є дискусійним питання стосовно юридичної долі заповіту. Тому що згідно з чинним законодавством заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт чи скласти новий, а ще внести зміни до заповіту. Заповіт, який було складено пізніше, буде скасовувати попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Отже, кожний складений новий заповіт буде скасовувати попередній і не буде відновлювати той заповіт, який заповідач склав перед ним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Цивільне та сімейне право України: [підручн.] / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
3. Спадкування в Україні: Збірник матеріалів міжкафедрального круглого столу «Спадкування в Україні». – К. : Нац. акад. внутр. справ. – 2014. – 107 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovyi-zaxodi/zbirnuki>.
4. Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Жилінкова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 39 с.
5. Борисова В.І. Цивільне право України: у 2 т. Том 1 підручник / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Істина, 2007. – 480 с.
6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
7. Заїка Ю.О. Спадкове право: навч. посібник / Ю.О. Заїка, С.О. Рябоконь. – К. : Юрінком Інтер. – 2009. – 351 с.
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11>.

Право на скасування та внесення змін до заповіту зберігається за заповідачем у будь-який час за умови збереження у заповідача повної цивільної діездатності.

Саме тому з метою захисту прав та інтересів осіб законодавцем встановлена вимога щодо державної реєстрації в Спадковому реєстрі всіх складених, посвідчених, змінених та скасованих заповітів у порядку, встановленому Наказом Міністерства юстиції № 1810/5 від 07 липня 2011 р. [8]. Тобто усі довідки з вищевказаного реєстру можуть видаватися лише після смерті або оголошення померлим заповідача. До смерті заповідача жодна особа не має права знайомитися зі змістом заповіту.

Висновки. Отже, відносини спадкування за заповітом сьогодні відіграють провідну роль, оскільки надають можливість особам на свій розсуд розпорядитися майном у разі смерті. Як свідчить практика, існують певні прогалини, що потребують усунення.

Основними шляхами вирішення вищезазначених проблем є, передусім, удосконалення норм чинного законодавства і прийняття нових нормативно-правових актів, відповідно до яких можливим буде усунення деяких недоліків щодо врегулювання форми заповіту, права на складення заповіту неповнолітніми, посвідчення секретного заповіту й інших важливих питань, пов'язаних із спадкуванням за заповітом.

Так, пропонуємо уточнити положення норми статті Цивільного кодексу України, яка передбачає право на заповіт, беручи за основу не лише набуття фізичною особою повної цивільної діездатності, а й керуючись обов'язково необхідністю усвідомлення нею значення своїх дій та керування ними.

Підводячи підсумки, можна сказати, що інститут спадкування за заповітом не є досконалим та потребує багатьох змін і доповнень для усунення його недоліків не лише в теоретичних аспектах, а й в практичних. Оскільки від цього залежить не лише реалізація волі заповідача, а й доля спадкоємців.